

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Павел Георгиев Павлов

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”

член на научно жури със заповед Заповед № Р-109-245/8.06.2022 г.

на Ректора на Медицински университет – Варна

Адрес за кореспонденция: гр. Варна, 9007 Чайка, ул. „Янко Славчев“ 84

E-mail: pavlov_p@vfu.bg, Телефон: 0887 624 688

Относно: дисертационен труд на тема „Корпоративната социална отговорност във фирмените стратегии на фармацевтичните компании в България“

с автор Юлиян Веселинов Костадинов,

за придобиване на образователна и научна степен „Доктор”

в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки,

професионално направление 3.7. Администрация и управление,

специалност „Организация и управление на извън сферата на материалното

производство (в здравеопазването)”

Научен ръководител: доц. Емануела Иванова Райчева - Мутафова, д.и.

I. Данни за процедурата и общо представяне на дисертационния труд

По настоящата процедура за придобиване на ОНС „Доктор“ са представени всички необходими документи, предвидени в Закона за развитие на академичния състав на Р България, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на Медицински университет - Варна.

Юлиян Веселинов Костадинов е завършил в свободна форма обучението си по докторска програма “Организация и управление извън сферата на материалното производство (в здравеопазването)” в професионално направление 3.7. Администрация и управление, област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки. Положил е успешно всички изпити за докторантски минимума, изпълнил е дейностите от индивидуалния учебен план и е събрал необходимите кредити. На лице са положителни атестационни оценки през периода на обучение в докторската програма.

Дисертацията е обсъдена в катедра: „Икономика и управление на здравеопазването“ на 1.06.2022 година.

Дисертационният труд на Юлиян Костадинов разглежда развитието на фармацевтични практики за прилагане на корпоративната социална отговорност (КСО) в България. Полезността на разработката за практиката се повишава от оригиналния подход на докторанта да приложи количествени и качествени методи в процеса на изследването и да акцентира върху ролята на заинтересованите страни при прилагане на корпоративната социална отговорност във фармацевтичните компании, опериращи на българския пазар..

Дисертацията е с общ обем от 135 страници и е структурирана във въведение, основен текст в три глави, изводи и препоръки, заключение, списък на използваната литература и приложения. Тя е онагледена с 3 таблици и 36 фигури. Справката за използваната литература съдържа общо 207 източника, от които 57 – на кирилица, 124 – на латиница и 26 източника от интернет.

II. Кратки биографични данни и кариерно развитие на кандидата

Докторант Юлиян Веселинов Костадинов е роден в град Варна и завършва средното си в СОУ „Климент Охридски“ – Варна в специализирана паралелка с информатика, математика и английски език. Придобива ОКС „бакалавър“ по Международни икономически отношения във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ и ОНС „магистър“ по финансов мениджмънт и маркетинг в същия университет. Допълва и обогатява образованието си с курсове за следдипломна квалификация като СДО по здравен мениджмънт в Медицински университет – Варна, лекарствена политика в IMS Health (сега IQUVIA), управление на проекти, управление по време на бедствени ситуации и кризи, управление на качеството в Медицински университет – Варна. Има професионален опит като медицински представител във фармацевтична компания АВОТТ International (Mylan), където участва във фирмени обучения за работа в екип, управление на продажбите, управление на човешките ресурси. Работил е като търговски представител за международни клиенти в „Нидадент“ ООД – Варна, в областта на денталната медицина. От 2016 година е предприемач и управител на „Timeinvest“ ООД. През годините на обучението си в докторската програма Юлиян Костадинов участва с научни публикации и в организирането на научно-изследователски форуми и благотворителни кампании на Медицински университет – Варна като член на клуба на

завършилите медицински университет „Алумни клуб и приятели“. Член е на Българското дружество по обществено здраве (БДОЗ) и колективен член на Европейската асоциация по обществено здраве (EUPHA).

Работи писмено и говоримо на **английски език**.

III. Характеристика и оценка на съдържанието на дисертационния труд

Темата на настоящия дисертационен труд в дисертабилна и това се изразява в актуалността на разглежданата проблематика. Фармацевтичният сектор е една от основните световни области за иновации, гарантиращи ефективността на здравните системи.

Светът след 2020 година е различен - глобалните пазари, демографските въпроси, дефицитът на природни ресурси, напредъкът на технологиите, внедряване на изкуствен интелект в работата, всичко това поставя пред компаниите предизвикателства да създадат нови решения за социалното и икономическо развитие. Тези процеси провокират изследователския интерес на много екипи и стремеж към рационализиране на управленските решения в съответствие с бързите промени на факторите на външната среда.

Във **въведението** са представени мотивацията за избор на темата, нейната актуалност и практическа приложимост. Формулираната от докторант Юлиан Костадинов **цел на дисертационния труд** е „на базата на конкретизиране на теоретико-методологическите основи на корпоративната социална отговорност и на анализ на добри практики на КСО, да се представи интегриран модел на въвеждане и развитие на КСО като елемент на бизнес стратегиите на фармацевтични компании, опериращи на българския пазар“.

За постигане на целта на разработката са изведени шест изследователски задачи: (1) да се представи аналитичен преглед на същностните характеристики на корпоративната социална отговорност и спецификите във фармацевтичния сектор; (2) да се проучат и анализират международни добри практики за прилагане на корпоративната социална отговорност във фармацевтичния сектор и извън него; (3) да се анализират възможностите и бариерите за прилагане на социална отговорност в корпоративните бизнес стратегии на фармацевтичните компании в България; (4) да се извърши проучване за областите на приложение на корпоративната социална отговорност във водещи фармацевтични компании в България; (5) да се разработи интегриран модел за

въвеждане и развитие на корпоративната социална отговорност и алгоритъм за неговото приложение в бизнес стратегиите на фармацевтични компании в България; (б) да се формулират и представят препоръки за приложение на корпоративната социална отговорност в условията на динамични промени във фармацевтичния сектор в България.

Определени са обектът и предметът на изследването, приложен е адекватен изследователски инструментариум. Посочените ограничения на изследването показват добросъвестността на докторанта, имайки предвид спецификата и широкия обхват на полето за работа в областта на корпоративната социална отговорност. Докторант Юлиан Костадинов определя за **обект на изследването** фармацевтични компании, развиващи бизнес на територията на България и за **предмет на изследването** - корпоративната социална отговорност, прилагана в бизнес стратегиите на фармацевтични компании, опериращи на българския фармацевтичен пазар.

Приложението на комбиниран подход от качествени и количествени изследователски методи е добър избор на докторанта и допринася за постигане на целта и доказване на основната изследователска **теза**, че включването на корпоративната социална отговорност в бизнес стратегията на съвременните фармацевтични компании създава условия за изграждане на положителен имидж, доверие сред заинтересованите страни и ефективно придвижване към желаното бъдеще.

Доказването на основната изследователска теза е подкрепено чрез проверка на валидността на няколко свързани тези: (1) проучванията и иновациите във фармацевтичните компании допринасят за подобряване на бизнес средата в България и я приближават към характеристиките на добре развитите икономики с благоприятни възможности за развитие на корпоративната социална отговорност; (2) прилагането на корпоративната социална отговорност води до подобряване на имиджа на компанията във външната среда и до по-голяма мотивация на екипите във вътрешната среда на организацията; (3) бизнес стратегиите на фармацевтичните компании в съвременните български условия изискват приспособяване на по-голямата част от използваните в развитите пазарни условия подходи, методи и процедури за корпоративна социална отговорност. Това приспособяване изисква създаване на модели и извеждане на алгоритми, адекватни на спецификата на фармацевтичния сектор.

От начало до края на разработката е видимо личното отношение на докторанта към проблематиката, ангажираност и професионално ориентиране в темата.

Първа глава на дисертацията представя анализ на същностните характеристики на КСО като е отделено специално внимание на спецификите за

фармацевтичния сектор, по-специално – при фармацевтичните компании. Наред с отделните етапи на развитие на КСО са проучени и коректно коментирани 98 определения, от които са селектирани 37. Селекцията е направена според пет измерения, следващи историческите периоди на развитие на обществените социално икономически отношения. Те са: доброволност; заинтересовани страни (stakeholders); социални аспекти; екологични аспекти; икономически аспекти.

Оценявам изследователската смелост на докторанта да предложи работно „допълващо определение“ за КСО, което той адаптира по определението на Джаксън и Хоукер (стр.14 от дисертационния труд) като добавя някои специфики за фармацевтичните компании: „Корпоративната социална отговорност е как дадената фармацевтична компания се отнася със своите служители и всички нейни социални заинтересованите страни, включително пациентите и околната среда, в процеса на изпълнение на своите икономически цели и цялостната си бизнес стратегия“.

В дисертацията са коментирани базови документи като „Зелената книга на КСО“ на Европейската комисия, Глобалният договор на ООН, целите за устойчиво развитие на света, спецификите във фармацевтичния сектор и промените, които наложи пандемията с Covid – 19. Предвидена е специална част за развитието на корпоративната социална отговорност в български условия. Представени са и международните ангажименти на България в тази област като се коментират национални стратегии и националната мрежа за КСО.

В тази част на изследването оценявам като принос за практиката идентифицирането и формулирането на възможностите и бариерите за приложение на корпоративната социална отговорност в стратегиите на фармацевтичните компании в България.

Във втора глава е направен преглед на международни практики и модели за приложение на КСО във водещи световни фармацевтични компании и други мултинационални компании в областта на компютърните технологии, спорта, образователните игри и други извън фармацевтичния сектор. Това комбинирано представяне е добро изследователско решение и го определям като още един ценен принос за практиката. Представените добри практики са свързани с глобалното отчитане и конвенцията на ООН и грижа за служителите; с благотворителност; с внедряване на образователни иновации; с обществото и околната среда; етиката на бизнеса, специфичните изисквания за спазване на етичния кодекс при фармацевтичните компании и етиката бизнес взаимоотношенията като цяло.

При разглеждане спецификите на приложение на КСО във фармацевтичните компании са коментирани „Ръководните насоки на ОИСР за мултинационалните предприятия“, конвенцията на ОИСР за борба с подкупването, и проучвания на ЕК за несъответствията в управлението между инструментите и стандартите за международна корпоративна социална отговорност и съществуващото европейско законодателство.

Открити са добрите европейски и световни практики за развитие на човешките ресурси във фармацевтичния сектор, като един от важните компоненти на политиките им за корпоративна социална отговорност. Те са свързани с процесите за привличане и задържане на квалифицирани работници. Социално отговорните практики към служителите включват инвестиране в човешки капитал, здраве и безопасност при работа, грижа за семействата на служителите, предоставяне на социални пакети за подкрепа при заболявания, при отглеждане на малки деца и обучение за справяне с промените. Мениджърските екипи на големите компании анализират ефектите от КСО за постигането на добри бизнес резултати и ефективно лидерство, което е подкрепа за доказване на основната изследователска теза на дисертацията.

В трета глава на дисертационния труд, Юлиан Костадинов представя резултатите от обсъждането на данните от собственото проучване за възможностите за приложение на КСО при изпълнение на бизнес стратегиите на водещи фармацевтични компании в България.

Проучването е проведено с две групи респонденти - медицински представители и мениджъри от водещи фармацевтични компании. Използвани са инструменти за количествено проучване – чрез пряка анонимна анкета сред медицинските представители и качествено проучване – дълбочинно интервю сред мениджъри на фармацевтични компании.

В първата група респонденти са включени 22 мениджъри от 20 компании с представителства във фармацевтичния сектор в България и с утвърдени лидерски позиции на фармацевтичния пазар.

Проучено е мнението на мениджърите от фармацевтичните компании по отношение прилагането на социалната корпоративна отговорност в България, насочена към служителите, заинтересованите страни, околната среда, както и за повишаване положителната репутация на компаниите в бизнес средите и обществото.

В тази част на дисертацията проличава изследователската последователност на докторанта по отношение на заинтересованите страни (stakeholders). Направена е връзката с първа глава и елементите на дефинициите за КСО с включени заинтересовани

страни, с принципите на мениджмънт на заинтересованите страни и идентифицирането им при авторското проучване. На базата на резултатите е предложен и „адаптиран модел за заинтересованите страни“ при прилагане на КСО в бизнес стратегиите на фармацевтичните компании. По тази тема мениджърите на фармацевтичните компании посочват, че ключовите заинтересовани страни за фармацевтичните компании, в които работят са пациентските организации, Българския фармацевтичен съюз; Национална здравноосигурителна каса; Асоциация на научноизследователските фармацевтични производители в България (АРФАРМ), научни организации и университети; лечебни заведения в извънболничната и болничната помощ,

Резултатите от втората част на проучването, проведено чрез пряка анкета със 168 респонденти (медицински представители), показат, че основните стимули за компаниите да прилагат корпоративна социална отговорност са свързани с интересите на служителите в компанията; загрижеността на обществото и грижа за пациентите; добрата репутация на фирмата; привличането на клиенти; загрижеността на самата компания към обществото и околната среда; спазване на определени регулации; намаляване на разходите и енергийна ефективност.

Според резултатите от проучването, прилагането на корпоративната социална отговорност към служителите на компаниите в условията на COVID-19 най-често е свързано с осигуряване на гъвкави условия на труд, работа от дома, допълнителни социални пакети за служителите.

Едни от най-ценните резултати на дисертационния труд са **конструираният интегриран модел** за въвеждане и развитие на КСО във фармацевтичните компании, придружен с **алгоритъм за неговото приложение** и **препоръките за приложение на КСО** на национално и на организационно ниво.

Заключението е конкретно и съдържа обобщения и послания за развитието на корпоративната социална отговорност.

IV. Приноси и значимост на разработката за практиката

Приемам шестте приноса, представени в автореферата **като пети и шести принос могат да бъдат обединени.**

Приноси с теоретичен характер

1. Конкретизиране и допълване на съществуващото знание за понятието и същностните характеристики на КСО във фармацевтичните компании с „допълваща“ **дефиниция за фармацевтичния сектор;**

2. Систематизиране на основните характеристики, класификация и области на приложение на корпоративната социална отговорност с открити специфики във фармацевтичния сектор.
3. Целенасочено проучване за областите на развитие на КСО проведено за първи път във фармацевтичния сектор - сред водещи фармацевтични компании, опериращи на българския пазар.

Приноси с теоретико-приложен характер

4. Изработване на **интегриран модел за въвеждане и развитие на корпоративната социална отговорност** в бизнес стратегиите на фармацевтичните организации в България и алгоритъм за неговото приложение.
5. Установяване на приоритетните области на приложение на КСО и заинтересованите страни, имащи ключова роля в процеса на въвеждане и развитие на КСО във фармацевтичните компании.
6. Изработване на **адаптиран модел за работа със на заинтересованите страни** при прилагане на КСО от фармацевтични компании, опериращи на българския пазар.

V. Автореферат и публикации

Авторефератът отразява достоверно съдържанието на дисертацията и представя върху най-важните резултати и изводи от изследването. Той е представен в обем от 51. страници и е структуриран в увод, цел и задачи, материали и методи, изводи и препоръки, заключение, приноси на дисертационния труд и списък с публикации.

Докторант Юлиян Костадинов представя **4 пълнотекстови публикации** (в т.ч. 2 на английски език) и едно публикувано резюме по темата на дисертацията на английски език от международна научна конференция. Участието му в български и международни научни форуми и благотворителни кампании показва, че тематиката и резултатите на дисертационния труд са познати в академичните среди, и че той проявява на практика личната си ангажираност в областта на социалната отговорност.

VI. Критични бележки и препоръки

В рамките на коректността отбелязвам, че в основния текст на дисертацията има допуснати технически правописни грешки, които могат лесно да се отстранят.

Имам следният въпрос към докторанта: „Кои са най-големите бариери за прилагане на КСО в бизнес стратегиите на фармацевтичните компании в България днес и как могат да бъдат превърнати във възможности?“

Препоръчвам на Юлиан Костадинов да разшири проучването си с допълнителни групи респонденти, да проучи мнението на гражданите (пациентите) и да публикува резултатите в монография за добри практики в областта на корпоративната социална отговорност.

VII. Заключение

Дисертационното изследване предлага широк поглед върху наличните европейски и световни модели на приложение на КСО и необходимостта от въвеждането на съвременни решения за България. Докторантът показва лична мотивация, много добри познания и личен опит в изследваната област.

Дисертационният труд отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Р България, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на МУ-Варна.

Давам положителна оценка на дисертационния труд на тема „Корпоративната социална отговорност във фирмените стратегии на фармацевтичните компании в България“ и предлагам на уважаемите членове на Научното жури да присъдят на докторант **Юлиан Веселинов Костадинов** образователната и научна степен „Доктор“ в ПН 3.7. Администрация и управление, по специалност „Организация и управление извън сферата на материалното производство (в здравеопазването)“.

14.07.2022 г.

Гр. Варна

Изготвил рецензията:.....

(Проф. д-р Павел Павлов)